

Українська та польська парадигми побере́стейської прози: умовність поділу

*Роботу виконано на кафедрі іноземних мов
ВНУ ім. Лесі України*

У статті проаналізовано умовність поділу польської і української літератури після Берестейської унії. Особливу увагу звернено на єдність полемічного дискурсу. Розглянуто твори католицьких і православних письменників, які писали польською мовою.

Ключові слова: полемічна література, Берестейська унія, богословський трактат, опонент.

Сухарева Светлана. Украинская и польская парадигмы прозы после Брестской унии: условность разделения. В статье проанализирована условность разделения польской и украинской литературы после Брестской унии. Особое внимание обращено на единство полемического дискурса. Рассмотрены произведения католических и православных писателей, которые писали на польском языке.

Ключевые слова: полемическая литература, Брестская уния, богословский трактат, оппонент.

Sukharieva Svitlana. Ukrainian and Polish Paradigms of the Prose after the Union of Brest: the Conditionality of the Devision. The article deals with the examination of the conditionality of the Polish and Ukrainian literature division after the Union of Brest. A particular attention is drawn to the combinability of the polemical discourse. Literature works of Catholic and Orthodox writers, who wrote in Polish, are also considered here.

Key words: polemical literature, the Union of Brest, a theological treatise, opponent.

Постановка наукової проблеми та її значення. У побере́стейській польськомовній прозі чітко простежуються дві основні парадигми – українська та польська, які нерозривно між собою пов'язані за допомогою апологетичності викладу різножанрових полемічних писань і єдності їх проблематики. У цьому розрізі польське й українське літературознавство мають спільний дослідницький фактаж, який лише умовно можна поділити на два окремі культурні здобутки різних народів.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Умовність поділу двох парадигм побере́стейської полемічної прози усвідомлювали і висвітлювали у своїх літературознавчих дослідженнях О. Мишанич, Р. Радишевський, Г. Грабович, Р. Лужний, С. Савицький, Д. Фрік та ін. Однак проблема класифікації літератури на пограниччі культур надалі залишається актуальною. Це зауважував С. Подокшин, який, між іншим, засигналізував ще один аспект цієї проблематики – історичну приналежність багатьох полемічних творів до білоруського письменства, яке теж не оминула побере́стейська дилема, свідченням чого, до речі, є існування на території сучасної Білорусі греко-католицької церкви з її глибокою традиційністю.

С. Подокшин писав: «З огляду на специфіку тогочасного суспільно-культурного розвитку, чимало діячів та мислителів належало не одній, а декільком національним культурам (Симон Будний, Мелетій Смотрицький, Симеон Полоцький і ін. Зосібна, таким історичним діячем є Іпатій Потій, який по праву належить і білоруській, і українській культурам)» [3, 10].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття пограничної «субкультури» у межах декількох східнослов'янських народів має свої видозміни, зумовлені ментальними інтенціями та традиціями.

Зокрема, у польському середовищі здебільшого йдеться про культуру кресів як невід'ємної складової частини давньої Речі Посполитої, у чому проглядається національна ностальгія, яка у науковому світі називається польський сарматизм. Це туга за східними

елементами в національних строях поляків, фольклорними кресовими нашаруваннями, козацькою звитягою і «золотою вольністю». Усі чинники польської сарматської теорії мали слугувати піднесенню національного духу та патріотизму [2, 136].

У справі представлення поляками унійних ідей прерогатива традиційно надавалася представникам католицького віровизнання, що зауважуємо в багатьох літературознавчих працях проунійного характеру. Однак у XVII ст. існував і спротив щодо поширення унії, оскільки це вело до розколів, анархічності і вносило чимало змін у політично-суспільний устрій тогочасної Речі Посполитої.

Креси є сентиментальними для польського середовища, однак можуть здатися дещо образливими для представників інших національностей, які також вважають культуру пограниччя своєю. У цьому аспекті зразком відкритості на явище субкультури може слугувати позиція Єжи Гедройця, який закликав до подолання історичних стереотипів і пошуків справжньої культурної спільності [5, 240].

У свою чергу, ще однією перешкодою до визначення поняття «субкультура» як умовного поділу на межі культур стали суперечності в українському й почасти білоруському середовищі. Ще в часи поберестейської дискусії «поміж білоруськими і українськими громадськими і церковними діячами, «мислителями на межі культур», не було єдності щодо розуміння культурно-релігійної інтеграції і синтезу. Діячі й мислителі з ренесансно-гуманістичними принципами вважали, що в основу інтеграції потрібно покласти ідею релігійно-церковного й духовно-культурного плюралізму, релігійної толерантності, терплячого ставлення до іновірців, коротко кажучи, принцип культурно-релігійного співіснування. (...) Однак в другій половині XVI ст. значна частина білоруських і українських світських і церковних діячів ідеї ренесансного плюралізму і віротерпимості протиставила контрреформаційну ідею локальної, або регіональної, унії, яка хоч і на іншій основі, але так само передбачала релігійно-культурну інтеграцію східних і західних початків у межах Білорусі і України» [3, 7–8]. Носіями цієї ідеї були Кирило Терлецький, Іпатій Потій, Михайло Рогоза, Йосиф Рутський та багато інших письменників-полемістів, які після Берестейської унії творили на межі культур.

Зважаючи на факт, що міжконфесійна полеміка на тему Берестейської унії велася поміж двома могутніми таборами православ'я та католицького світу, потрібно звернути увагу на те, що одними з найвизначніших польських полемістів цієї доби були Петро Скарга, Войцех Кортиський і Фабіян Бірковський. У межах аналізу єдиного апологетичного дискурсу твори цих авторів не можна оминати чи замовчувати їхню літературну, богословську та історичну цінність.

Зокрема, значний внесок у хід поберестейської дискусії зробив єзуїт Петро Скарга. Формально його можна вважати основоположником богословського унійного трактату з чітко визначеною структурою тез, на яку опиралися абсолютно всі представники обох полемічних таборів [6]. Потрібно зауважити також певну міру епігонства стосовно праць Скарги, яке притаманне творам Лева Креси-Ревуського, Мелетія Смотрицького, Захарії Копистенського тощо.

Вплив єзуїтських шкіл, поширених на той час по всій Європі, відобразився і на східних теренах Речі Посполитої. Особливим чином це виявилось на переломі світогляду Мелетія Смотрицького та інших визначних суспільних діячів, які перейшли на бік унії з Римом. Вплив єзуїтів подекуди проглядався посередньо, завуальовано, хоча за своєю суттю міг бути визначальним чинником у зміні світогляду. Натомість в особі Петра Скарги як письменника, королівського проповідника, громадського діяча проявився безпосередньо.

Творчий доробок Петра Скарги на тему берестейських подій, у яких письменник брав безпосередню участь, про що дізнаємося з хронікального опису Мартіна Броневського, зі структурного погляду слід розглядати як загальний цілісний нарис усієї польськомовної полеміки й конкретизований як зразок біблійної паранетики, на який опиралися всі проунійні письменники поберестейського періоду.

Ще одним аспектом умовності української та польської парадигм поберестьейського письменства можна вважати полярну за світоглядними позиціями в різні літературні етапи творчість Мелетія Смотрицького, праці якого виходили у світ здебільшого польською мовою. Промовистим був похорон письменника, який заповідав укласти йому після смерті в одну руку лист про призначення православним церковним чільником, а в другу – папську буллу. Твори Мелетія Смотрицького у хронологічному вимірі – це своєрідний діалог із самим собою, який вповні відображав внутрішню конфронтацію вітчизняного середовища у XVI–XVII ст. [4].

У творчості Касіяна Саковича, окрім постійного пошуку автором власної ідентифікації, вбачаємо трагедію людини, яка не може знайти гармонії та спокою в тогочасному суспільстві, а тому, полишаючи антиунійний і проунійний табір, переходить у ряди прибічників римо-католицизму, що знову ж таки не дає письменникові внутрішнього вдоволення. Його письменницький талант затиснений межами барокової ідеологізації, якої годі шукати в дійсності.

Позиції Касіяна Саковича протиставився Петро Могила, людина послідовна у своїх вчинках і поглядах. Європеець і сармат в одній особі своїм розумінням єдності між народами вивів українську націю на якісно новий рівень освіти та культури. У його творчості також чітко проглядається умовність української та польської парадигм поберестьейського письменства.

Відомими осередками видавничої справи та полемічного письменства у XVII ст. були Вільно, Острог, Львів, Краків, Київ. На їх розвиток впливали православна, католицька (східного та західного обрядів), протестантська школи (антитринітаризм, кальвінізм) наукової та суспільної думки. У їх середовищі сформувалися дві основні течії вибору Україною культурної окциденталізації, на які вказує Петро Кралюк [1, 21].

Додатковим джерелом вивчення умовності української та польської парадигм полемічної літератури поберестьейської доби можна назвати діяльність в Україні домініканського ордену. Як відомо, вона розпочалася ще 1233 р., коли Яцек Одровонж (якого пізніше католицька церква проголосила святим) заснував домініканський монастир під Києвом. У 1594–1601 рр. була створена «Руська провінція святого Яцека» з центром у Львові. На цей період припадає діяльність Симона Окольського, який видав працю «*Russia Florida*» («Руська провінція»), присвячену церковній історії. Загалом у XVII ст. політика домініканців в Україні полягала у примиренні православ'я з Римом, у чому цей католицький орден прагнув виконувати роль посередника. У 1642–1648 рр. за сприяння домініканського ордену вийшли у світ полемічні праці василіанина Івана Дубовича та францисканця Марка Корони. Відома також тісна співпраця руського провінціала домініканського ордену Яна Соколовського з Петром Могилою та його підтримка Києво-Могилянської академії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отож, умовність поділу української та польської парадигм поберестьейської прози виникає на основі багатьох чинників, до яких потрібно віднести діяльність тих чи інших релігійно-культурних осередків (православних, католицьких, протестантських), творчий доробок українських письменників, котрі писали польською мовою, та польських діячів, які видавали праці на захист Берестьейської унії тощо. Проявом єдності української та польської парадигм була мовна гетерогенність, спільність тематики, апологетичний спосіб викладу. Кожен із цих чинників однаковою мірою важливий, а тому вимагає подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Кралюк П. Духовні пошуки Мелетія Смотрицького / П. Кралюк. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1997. – 191 с.
2. Кресін О. Український сарматизм / О. Кресін // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; ред. кол. : Ю. Римаренко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Генеза ; Довіра, 1996. – С. 136.
3. Падокшын С. Пацей Іпацій: царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік на пераломе культурна-гістарычных эпох / С. Падокшын. – Мн. : Бел. навука, 2001. – 118 с.

4. Frick D. Meletij Smotryc'kyj / D. Frick. – Cambridge; Massachusetts : Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1995.– 395 p.
5. Janion M. Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury / M. Janion. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2006. – 357 s.
6. Skarga P. O jedności Kościoła Bożego 1577 (1610) / P. Skarga // Skarga Piotr. Kazania przygodne z inemi drobniejszymi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących. – Kraków : Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, 1610. – 779 s. – S. 294–381.